

Вознюк О. В. Педагогіка життєвих фактів як новий напрям педагогіки та потужний ресурс освіти дорослих // Андрагогічний вісник. – Випуск 9. – Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – Житомир, 2018. – С. 59-77.

УДК 370.182

Вознюк О. В.,
доктор педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
alexvoz@ukr.net

ПЕДАГОГІКА ЖИТТЄВИХ ФАКТІВ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ ПЕДАГОГІКИ ТА ПОТУЖНИЙ РЕСУРС ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Окреслюється новий напрям педагогіки – педагогіка життєвих фактів, завдяки якій на основі предметно-емоційного навчального ресурсу можна формулювати так звані конструктивні знання, насичені конкретним змістом, що значно полегшують людині освоєння океану знань та формують в неї критичне мислення, розширюють пізнавальний кругозір, сприяють професійному та особистісному розвитку, який є головним пріоритетом життя людини. Суттєво, що педагогіка життєвих фактів реалізує головний аспект механізму розвитку людини щодо концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку, який полягає у синтезі півкульових стратегій пізнання світу, коли предметно-конкретне поєднується з абстрактно-логічним. На основі демонстрації певних життєвих фактів робиться висновок, що один із головних життєвих пріоритетів людини – успіх – визначає її здоров'я і щастя у житті, коли успішність бодай у якісь сфері життєвої активності, радість творчості у дитинстві і підлітковому віці багато в чому визначають подальшу життєву траєкторію людини. При цьому успіх як один з істотних пріоритетів людини, як целепокладальна категорія, пов'язується з процесом ефективного досягнення людиною життєвих цілей. Люди, які ясно й чітко усвідомлюють свої життєві цілі та засоби їх реалізації, досягають у житті значно більшого, ніж решта інших, хто не ставить перед собою суттєвих цілей і не бачить перспектив свого життя. Люди, які не усвідомлюють свої цілі, відчувають вакуум життєвого сенсу, оскільки смисл як система цілей людського існування розуміється як мета, як "думка про мету", що є потенційною категорією, спрямованою у майбутнє. Неуспішність призводить до розвитку комплексу неповноцінності та через захисну психологічну реакцію може формувати комплекс переваги над іншими людьми, викликає агресивне ставлення людини до оточуючого світу.

Ключові слова: глобалізаційні процеси, системна криза сучасної системи освіти, фундаменталізація знань, педагогічна інтеграція, педагогіка життєвих фактів, життєвий успіх, самодетермінація, свобода, вузлові/сензитивні точки розвитку.

Очерчивается новое направление педагогики – педагогика жизненных фактов, благодаря которой на основе предметно-эмоционального учебного ресурса можно формулировать так называемые конструктивные знания, насыщенные конкретным содержанием, которые значительно облегчают человеку освоения океана знаний и формируют у него критическое мышление, расширяют познавательный кругозор, способствуют профессиональному и личностному развитию, который выступает главным приоритетом жизни человека. Важно, что педагогика жизненных фактов реализует главный аспект механизма развития человека, согласно о концепции функциональной асимметрии полушарий головного мозга, который заключается в синтезе полушарных стратегий познания мира, когда предметно-конкретное сочетается с абстрактно-логическим. На основе демонстрации определенных жизненных фактов делается вывод, что один из главных жизненных приоритетов человека – успех – определяет его здоровье и счастье в жизни, когда успешность хотя бы в какой-то сфере жизненной активности, радость творчества в детстве и подростковом возрасте во многом определяют дальнейшую жизненную траекторию человека. Невозможность ученика проявить свои таланты перед классом может привести к наказанию плохой оценкой и моральным осуждением, что демобилизует ученика, подрывает веру в свои возможности. Как следствие, снижается его поисковая активность. Это,

в свою очередь, приводит к новым неудачам и формированию замкнутого круга неуспеваемости и беспомощности. При этом успех как один из существенных приоритетов человека, как целеполагательная категория, связывается с процессом эффективного достижения человеком жизненных целей. Люди, которые ясно и четко осознают свои жизненные цели и средства их реализации достигают в жизни гораздо большего, чем те, кто не ставит перед собой существенных целей и не видит перспектив своей жизни. Люди, которые не осознают свои цели, чувствуют вакуум жизненного смысла, поскольку смысл как система целей человеческого существования понимается как цель, как "мысль о цели", что является потенциальной категорией, направленной в будущее. Неуспешность приводит к развитию комплекса неполноценности и через защитную психологическую реакцию может формировать комплекс превосходства над другими людьми, развивает агрессивное отношение человека к окружающему миру. Неуспеваемость учащихся часто трансформируется в стойкую психологическую установку, которая определяет появление новых неудач, аккумулированных в замкнутом круге неуспешности и беспомощности. Деструктивное поведение школьников во многом связано со школьной неуспеваемостью. Успешность ребенка хотя бы в одной из сфер деятельности ведет к формированию психологической установки на успешность и радость в жизни. Успех в учебной деятельности ведет к укреплению самостоятельности, самоуважения, улучшению взаимоотношений с окружающими, ведет к гармонизации поведения всех участников образовательного процесса. В то же время укоренения ребенка в одной форме успеха может привести к деструктивной привязки к такому специфическому успеху, что может иметь негативные последствия в дальнейшей жизни.

Ключевые слова: глобализационные процессы, системный кризис современной системы образования, фундаментализация знаний, педагогическая интеграция, педагогика жизненных фактов, жизненный успех, самодетерминация, свобода, узловые / сензитивные точки развития.

A new direction of pedagogy is outlined – the pedagogy of life facts, thanks to which, on the basis of a subject-emotional learning resource, so-called constructive knowledge can be formulated, saturated with concrete content, which greatly facilitates a person's mastering the ocean of knowledge and forms his critical thinking, broadens cognitive horizons, thus contributing to professional and personal development, which is the main priority of human life. It is important that the pedagogy of life facts implements the main aspect of the mechanism of human development, according to the concept of functional asymmetry of the cerebral hemispheres, which consists in the synthesis of hemispheric strategies of cognizing the world, when the subject-concrete is combined with the abstract-logical. The conclusion is made based on the demonstration of certain life facts, that one of the main life priorities of a person – the success – determines his health and happiness in life, when success in at least one sphere of life activities, the joy of creativity in childhood and adolescence largely determine the further human life trajectory. The inability of a pupil to show his/her talents in front of a class can lead to punishment by bad evaluation and moral judgment that demobilize the pupil, undermining the belief in his/her abilities. As a result, his/her search activities decreases. This, in turn, leads to new failures thus creating a vicious circle of academic failures and helplessness. At the same time, success as one of person's essential priorities, being a goal-oriented category, is associated with the process of effective achieving a person's life goals. People who clearly and in a detail way realize their life goals and the means of their attaining – these people achieve much more in life than those who do not set significant goals and do not see the prospects for their own life. People who are not aware of their goals, feel the vacuum of life meaning, because life meaning being a human existence goals system is understood as a goal, a "thought about a goal", which is a potential category directed at the future. Unsuccessfulness leads to the development of an inferiority complex and, through a defensive psychological reaction, can form a superiority complex over other people, develops an aggressive attitude of a person towards the world around. The pupil's academic failure is often transformed into a persistent psychological attitude that determines the emergence of new failures accumulated in a vicious circle of failure and helplessness. The destructive behavior of schoolchildren is largely due to school failures. The success of the child in at least one of the areas of activities leads to formation of a psychological attitude toward success and joy in life. The success in learning activities leads to strengthening the independence, self-esteem, improving relationships with others, thus leading to the harmonization of behavior of all participants in the educational process. At the same time, rooting a child in one form of success can lead to destructive attachment to such specific success, which can have negative consequences in further life.

Keywords: globalization processes, systemic crisis of contemporary education system, fundamentalization of knowledge, pedagogical integration, pedagogy of life facts, the success in life, self-determination, freedom, nodal / sensitive points of development.

Актуальність дослідження. Аналіз сучасної соціокультурної ситуації у світі і в нашій державі засвідчує про поширення глобалізаційних процесів, зумовлених входженням людства в критичну фазу свого розвитку. Одним із негативних наслідків цього є системна **криза сучасної системи освіти**, пов'язана з процесом фрагментаризації сучасного знання, що відбувається в умовах інформаційного буму на тлі калейдоскопічної зміни технологій, профілізації й спеціалізації всіх науки і освіти. Це, у свою чергу, формує в сучасної людини установку на сегментарне сприйняття дійсності. Знання втрачають цілісний фундаментальний характер.

Важливий шлях переборення зазначеної ситуації – поширення процесів фундаменталізації знань та педагогічної інтеграції, яка здатна забезпечувати наступність нового і старого, синтез теоретичного знання і практичного досвіду. Один із шляхів реалізації педагогічної інтеграції – розробка **педагогіки життєвих фактів**, завдяки якій на основі предметно-емоційного навчального ресурсу можна формулювати так звані конструктивні знання, насичені конкретним змістом, що значно полегшують людині освоєння океану знань та формують в неї критичне мислення, розширюють її пізнавальний кругозір, сприяють професійному та особистісному розвитку, який є головним пріоритетом життя людини. У свою чергу цей розвиток в його основних і найбільш істотних рисах постає **процесом пізнання**, оскільки людина, за визначенням, є мислячою істотою. Зазначений висновок ілюструється фактами з книг Р. Моуді, де можна дізнатися, що люди, які побували в стані клінічної смерті і повернулися до життя, почали інтенсивно вчитися, розширювати свій фактологічний та світоглядний обрій, здобувати другу, третю освіту. Це говорить про те, що пізнання виступає вищою людською цінністю, яка простягається у потойбіччя. Крім того, педагогіка життєвих фактів реалізує головний аспект механізму розвитку людини щодо концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку, який полягає у синтезі півкульових стратегій пізнання світу, коли предметно-конкретне поєднується з абстрактно-логічним.

Відтак, **метою** нашої роботи є демонстрація використання педагогіки життєвих фактів – новітнього напрямку педагогіки й освіти, а також потужного ресурсу освіти дорослих.

Виклад основного матеріалу.

Аналіз життєвих фактів дозволяє дійти висновку про шість основних типів **особистісно орієнтованих життєвих фактів (ситуацій)** [5]:

1) **ситуації-оцінки** – аналіз рефлексії власних дій, розробка аргументації на захист прийнятого рішення;

2) **ситуації вправи та вибору** – відмова від шаблонів діяльності, критика стереотипних дій шляхом показу їх малої ефективності; розгляд різних варіантів навчальних та життєвих дій з оцінкою їх впливу на педагогічний та життєвий процес.

3) **ситуації-ілюстрації** – порівняння власного ставлення до проблеми і ставлення до неї інших учасників ситуації з метою аналізу не тільки своєї точки зору, але і точок зору цих партнерів з метою їх правильного розуміння;

4) **ситуації переживання цінностей** – переживання певної події, прийняття її як дещо особистісно-значущого, переорієнтація на більш значущі цінності;

5) **ситуації-проблеми** – зіткнення з утрудненням, на які немає готової відповіді, виявлення не заданих, невиявлених зв'язків, проведення нестандартних перетворень;

6) **ситуації пошуку сенсу** – ревізія старих сенсоуявлень, активізація сенсопошукової активності, яка породжує внутрішню напругу, переосмислення сенсів, знаходження унікальних сенсів;

Наведемо приклади деяких важливих педагогічно орієнтованих життєвих фактів, які дозволяють дійти певних філософсько-педагогічних висновків. Факти, як і висновки ми будемо нумерувати.

Факт 1. Учні з середнім рівнем інтелекту розділили на два класи. Учителю одного класу сказали, що, згідно з результатами тесту, в його класі всі діти мають високий рівень інтелекту. Іншому вчителю (такої ж кваліфікації) повідомили, що в його класі навчаються діти з низьким рівнем інтелекту. В кінці року провели тестування, у результаті якого діти першого вчителя показали більш високий рівень інтелекту.

Факт 2. До цього ж смислового ряду відноситься й інший факт, встановлений вченими. Психологи Р. Розенталь і К. Фоурд у стандартному курсі експериментальної психології пропонували студентам навчати щурів проходити через лабіринт. Половині студентів повідомляли, що у них щури спеціально виведеного виду, з прекрасними здібностями щодо знаходження шляху в лабіринті, а другій половині студентів сказали, що у них щури, не здатні справлятися з цим завданням. За короткий час студенти, які навчали "здатних" щурів, досягли набагато кращих результатів, ніж студенти, що працювали з "тупими" щурами [16, с. 46, 73].

Факт 3. У 1939 році 25-річний математик Джордж Данциг навчався в Каліфорнійському університеті. Одного разу він на 20 хвилин запізнився на заняття зі статистики. Тихенько увійшов, сів за парту і закрутив головою, намагаючись зрозуміти, що пропустив. На дошці були записані умови двох завдань. "Ага", – подумав Данциг, "ясно – це, мабуть, домашнє завдання до наступного заняття". Студент переписав завдання в зошит і став слухати професора. Вдома він тричі пошкодував про те, що запізнився на пару. Завдання були дійсно складними. Дж. Данциг вважав, що, напевно, пропустив щось важливе для їх вирішення. Однак робити було нічого. Через кілька днів напруженої роботи він усе ж розв'язав ці завдання. Задоволений заскочив до професора і віддав зошит. Професор Єжи Нейман неухважно прийняв завдання. Коли через деякий час він переглянув те, що приніс йому студент, у нього був шок. Він згадав, що дійсно на початку однієї з лекцій повідомив студентам умови двох цих завдань – двох нерозв'язних завдань, які не міг вирішити не тільки сам професор, але й інші видатні уми того часу.

На підставі поданих фактів можна сформулювати висновок/висновки.

ВИСНОВОК 1. Особливості особистості педагога та його уявлення про характеристики/властивості об'єкта педагогічного впливу, як і мотивація учасників освітнього процесу щодо реалізації певних освітніх цілей можуть суттєво впливати на педагогічний процес і його результат.

Факт 4. У 1997 році, в Індії Р. Блек почув розповідь, яка здійснила на нього незабутнє враження. Один хлопчик, син індійського шевця, соромився свого соціального статусу. Він багато вчився. Після успішного закінчення школи він поїхав до Лондону, де вчився на адвоката. Йому доводилося багато і важко працювати. Завдяки цьому він став відомим і багатим. Одного разу він приїхав у відпустку до батьків й одного дня зайшов до майстерні до батька. Йому захотілося попрацювати, допомогти батькові, як він це робив у дитинстві. Він сів, став забивати цвяхи в підодшву, латати дірки. Він робив це один день, другий. Закінчилася його відпустка, але він продовжував це робити. Він так і не повернувся в Лондон. Він сказав, що є по-справжньому щасливим, коли займається своєю справою, що він відчуває себе щасливим тільки в майстерні батька [3].

Факт 5. Цікавим є також і випадок у маленькому гірському вірменському селі, з якого за 10 років (у період до і після Великої Вітчизняної війни) вийшли 2 маршали Радянського Союзу (один з них – І. Х. Баграмян), 12 генералів і більше сотні офіцерів. Цей факт знаходить таке пояснення: мешканці села багато років жили в безпосередній близькості з азербайджанцями, села яких межували з вірменським селом, яке перетворилося, таким чином, на своєрідний анклав. Вірмени цілодобово охороняли своє село, загартовуючи, таким чином, мужній характер.

Факт 6. Ю.Б. Гіппенрейтер в книзі *"Введення в загальну психологію"* (1996) описує серію експериментів, спрямованих на пізнання зв'язку середовища і спадковості. В експерименті на підставі швидкого знаходження приманки в лабіринті конфігурації, що змінювалися, відбиралися і селекціонувалися "розумні" (успішні) і "дурні" (неуспішні) щури. У середині кожної групи проводилися схрещування, причому, дана процедура повторювалася протягом шести поколінь. В результаті проведених експериментів отримали переконливі докази ефекту накопичення генетичної схильності до успішного навчання. Однак якщо умови експерименту змінювалися, змінювався і результат: "Відібране покоління" "розумних" щурів вирощувалося в умовах збідненого інформаційного середовища, де вони були позбавлені як різноманітних вражень, так і можливості активно діяти. В результаті з'ясувалося, що такі щури при навчанні в лабіринті діяли на рівні "дурних" тварин, вихованих в природних умовах. Протилежні експерименти з вирощуванням "дурних" щурів в збагаченому середовищі показали результати приблизно такі ж, що й у "розумних", які вирости в нормальних умовах. Ці експерименти підтверджують значення умов виховання й розвитку живих істот для формування здібностей. Загальний висновок, який можна зробити на їх підставі, більш значний: чинники середовища мають співмірний, порівнянним з чинником спадковості, вплив на живих істот і можуть іноді повністю компенсувати або, навпаки, нівелювати дію останнього.

Факт 7. Інший приклад впливу зовнішнього середовища взятий з екстремальної психології, яка фіксує виникнення незвичайних якостей у людини під впливом екстремальних дій зовнішнього середовища. Так, у Вілі Мельникова в результаті контузії на афганській війні відкрився дар володіння іноземними мовами – зараз цей поліглот досконало володіє більш ніж сотнею живих і мертвих мов народів світу. Подібним же чином існують приклади і того, як незвичайний дар до складних математичних обчислень відкривався в результаті певного шоку у неписьменних селян, які можуть виконувати головоломні математичні операції швидше комп'ютера.

ВИСНОВОК 2. Як внутрішня сутність людини (сукупність її природних задатків), так і зовнішні обставини (реалізовані в контексті космосоціоприродного середовища людського існування) можуть справляти на розвиток людини вирішальний вплив.

Факт 8. Наведемо життєву історію *"Повернення солдата"* (Сант Такар Сінгх *"Хороші історії роблять нас хорошими"*). Під час британського правління в Афганістані один солдат бився за кабульську владу. Перед відправленням на фронт у нього було близько двох тисяч рупій готівкою, які він здав на зберігання державному касиру. Уряд забезпечував безпеку грошей людям, які йшли на фронт, після повернення з фронту вони могли взяти їх назад. Якщо хтось гинув, то гроші посиляли його сім'ї. Тому солдат здав свої гроші і залишив домашню адресу касиру і пішов на фронт. На жаль, він був убитий. Коли касир дізнався про смерть солдата, він скасував надходження солдатського внеску, тобто привласнив гроші, оскільки був упевнений, що ніхто не заявить про гроші і ніхто нічого про це не дізнається. Через деякий час в будинку касира народився син, який постійно хворів, і багато грошей було витрачено на лікування. Коли синові було близько сімнадцяти років, батько привів людину, що володіла певними "божественними силами", щоб оглянути його. Традиційні способи лікування не допомагали. Касир відчував: щось незрозуміле створює перешкоди, які зможе усунути людина, що володіє духовними силами. Касир заплатив цій людині за роботу близько п'яти рупій. Після того як "екстрасенс" оглянув хлопчика, він почав усміхався. Касир побачив, що синові тепер стало краще, і робота людини з таємними силами була не марною. Він запитав дитину: "Як ти себе почуваєш тепер?" Син відповів: "Зараз я абсолютно здоровий. З сьогоднішнього дня ніщо більше не буде турбувати мене. Мій рахунок тепер закритий, і я йду назад". Батько був здивований: "Моє дороге дитя, про який рахунок ти говориш? Я

так тебе люблю, що готовий платити скільки завгодно. Я ніколи не брав ніякої суми з твого рахунку і ніколи не зроблю цього". Син сказав: "Дорогий батько, ніщо не залишається неврахованим. Все враховується дуже точно, і ці п'ять рупій з'явилися останнім внеском, які ти повинен був заплатити. Зараз це оплачено, тому я йду. Я той самий чоловік, Шер Сінгх, який вклав дві тисячі рупій, щоб ти виплатив їх його сім'ї, але ти не зробив цього, і мені довелося повернутися, щоб отримати плату особисто".

ВИСНОВОК 3. Існує універсальний й невідчужуваний закон відплати (справедливості), який регулює людське життя і людські стосунки у всіх сферах суспільного життя.

Факт 9. Наступний життєвий факт і інші супутні йому факти пов'язані з тим, що переживання дитиною успіху в навчальній діяльності (незалежно від навчального предмету або сфери життєдіяльності) визначає її подальшу життєву траєкторію, соціальний статус і загальну успішність в майбутньому дорослому житті [15, с. 96-97]. Р. А. Роу досліджуючи біографії великих творців, знайшов єдине загальне в їх біографіях – залучення до радості творчого відкриття в підлітковому віці. При цьому успіх заперечує егоцентризм, оскільки саме неуспішність має тенденцію викликати захисну реакцію – підвищену самооцінку [14, с. 177], виступаючи, у відомому сенсі, функцією егоцентричної позиції людини, що викликає агресивне ставлення людської істоти до зовнішнього середовища. Агресивне ж ставлення людини до світу означає її "закритість" до тих або інших аспектів цього середовища, що перекриває доступ до "базального джерела" енергії – космоціоприродного середовища.

Факт 10. Як писав А. Адлер, риси нелюбих дітей у найрозвиненішій формі можна спостерігати, вивчаючи біографії всіх видатних ворогів людства. Тут одразу впадає в око те, що коли вони були дітьми, з ними погано поводитися дорослі, тому вони й розвили в собі жорстокість характеру, заздрість, ненависть, вони не можуть пережити того, що інші щасливі (1956 р.). Крім того, учений зазначав, що немає жодної коли-небудь учиненої жорстокості, яка не ґрунтувалася б на прихованому безсиллі й нездатності, при цьому посправжньому сильна людина не здатна на жорстоке ставлення до оточення (1964 р.). Тобто, нерозв'язаний характер внутрішньої суперечності між вимогами батьків і в цілому зовнішнього середовища, неможливість їм відповідати є джерелом постійної афективної напруженості, що у багатьох випадках спричинює компенсаторну гіпертрофію власного "Я" і розвиває егоцентризм, хворобливе самолюбство й неадекватне почуття власного достоїнства [9; 10]. Отже, дитинство, особливо раннє, є потужним плацдармом для подальшого розвитку людини. Водночас дитинство ніби занурене у стан радості, що виявляється фундаментальним процесом становлення людського "Я".

Факт 11. Факт про важливість тілесних контактів людей розкриває один з найважливіших аспектів розвитку людини і її здоров'я. Нейропсихолог Джеймс Пріскот провів багато досліджень і дійшов висновку, що діти, яких в дитинстві не обіймають, частіше стають вбивцями ніж їх однолітки, яких батьки просто купали в любові. Було також показано, що дефіцит тілесних контактів є важливим чинником хвороб дітей.

У 2015 році в Пенсильванському університеті Карнегі-Меллон проводилося дослідження, в якому взяли участь 404 людини. За результатами дослідження виявилось, що люди, яких частіше обіймають і соціально підтримують, на 32% рідше хворіють на застуду.

Інший відомий експеримент в США, проведений Гаррі Фредріком Харлоу над мавпами, показав, діти мавп потребують обіймах більше, ніж в молоці. Після дослідів з мавпами вчені з Німеччини та Сінгапуру вирішили з'ясувати вплив обійми та ласки на людський мозок і отримати переконливі результати. У серпневому номері журналу Cerebral Cortex Йенс Брауер і Аннетт Шрімер пишуть про результати дослідження 40 дітей у віці 5 років і їх мам. Головна увага приділялася "соціальної частини мозку", тій мережі нейронів, яка дозволяє людям реалізовувати людські контакти. Саме ця частина

мозку задіяна тоді, коли ми знаходимося в суспільстві інших людей, цікавимося ними і намагаємося побачити світ їхніми очима. Вчені зафіксували, що ця зона мозку була більш активною у тих дітей, які отримували більше тілесного контакту від своїх матерів.

Особливо вчених цікавило метилювання ДНК (модифікація молекули ДНК без зміни самої нуклеотидної послідовності ДНК). При цьому деякі хромосоми відзначаються особливими молекулами, і можна простежити, наскільки активні саме ці ділянки геному. Виявилося, що у дітей, яких частіше обіймали, ці ділянки виглядають інакше, ніж ті самі частини генома дітей, яким діставалося менше обіймів. Саме ці зміни на генетичному рівні приводили до того, що малюки, які отримують недостатньо тактильного контакту, повільніше розвивалися, у них були затримки мови, зростання і розвитку мозкової діяльності.

Психоаналітик Рене Арпад Шпіц у часи другої Світової війни вивчав взаємозв'язок дітей і матерів. Під час експерименту він виявив, що 33% немовлят, матері яких з різних причин вмирали або кидали дітей у віці 6 місяців, відмовлялися від їжі і також вмирали. Це явище вчений назвав "анаклітичною депресією".

Факт 12. Науковці ще в 70-ті р. XX ст. довели, що деструктивна поведінка школярів безпосередньо пов'язана зі шкільною неуспішністю, а А. Маслоу показав, що поведінка й спілкування залежать від рівня успішності учня в навчанні. Водночас успіх у навчанні веде до зміцнення самостійності, самоповаги, поліпшення взаємин з навколишніми, зміни самопочуття учня [11]. Нині ця теза піддається сумніву, оскільки життєвий успіх у сучасному суспільстві, яке все більше занурюється в безодню аморальності, починає визначатися іншими критеріями.

Факт 13. Було також доведено, що захистом від безпорадності в навчанні є досвід перемог, тобто досвід психологічних станів і поведінки, який дозволяє людині контролювати ситуацію [13, с. 40]. Успішність дитини хоча б в одній зі сфер діяльності веде до формування психологічної установки на успішність і радість, які завдяки синергетичному ефекту спрямовують будь-яку діяльність дитини на досягнення успіху. І навпаки, якщо дитина не пізнала успіху й радості у родині, під час перебування в дитячому садочку, у школі, то в подальшому житті для неї буде досить проблематично досягти успіху.

Окрім того, неуспішність (як комплекс неповноцінності) через захисну психологічну реакцію може формувати комплекс переваги над іншими людьми, що активізує агресію не тільки на рівні окремих індивідів, але й цілих народів (після поразки в Першій світовій війні Німеччина була поставлена на коліна й через деякий час розвила войовничий дух арійської переваги над іншими народами, що призвело до однієї з найжорстокіших воєн в історії людства).

Водночас важливо зазначити, що вкорінення дитини в одній формі успіху може призвести до деструктивної прив'язки до такого специфічного успіху. Для ілюстрації цього висновку наведемо приклад, узятий з життя знаного персонолога України В. Рибалки, котрий був свідком трагічного випадку під час навчання на психологічному факультеті МДУ. Серед студентів-психологів популярністю користувалася відмінниця, зірка факультету, яка покінчила життя самогубством, оскільки не розуміла змісту лекцій нового викладача вищої математики. Очевидно, ця дівчина з дитинства була успішною тільки в навчальній діяльності, що перетворилася для неї на найвищу життєву цінність...

У цьому зв'язку особливо важливим є синергетичний принцип "талант – це сума талантів і здібностей", оскільки основою для всіх спеціальних здатностей є загальні здатності ("генеральний чинник інтелекту", "базальний чинник обдарованості") [19]. Тож завдання з розвитку в людини окремої якості має бути водночас і завданням розвитку "помежованих" якостей і здібностей, коли для того щоб виховати фахівця, потрібно, крім занепокоєння про спеціалізацію, розвивати "людину взагалі", людину в цілому [18].

Це відповідає синергетичному принципу нададитивності (виявляє системні властивості цілого), реалізацію якого можна ілюструвати практикою Вальдорфської

школи, де дитина з першого класу включається паралельно з вивченням точних дисциплін у заняття художньо-естетичного циклу (музика, живопис, скульптура, архітектура, театр). Особливо цікавим тут є використання евритмії – особливого виду мистецтва як синтезу думки й слова, кольору, музику, рухів.

Факт 14. Наступний життєвий факт, певною мірою підтверджуючий попередній факт, стосується висновків Г.І. Косицького, який проводив дослідження з двома групами пацюків. Ці дві групи навчали долати перешкоди. При цьому, перша група пацюків була поставлена в умови, коли ці перешкоди можна було здолати, а друга група – ні. Відтак, перша група була успішною, а другу навчали неспроможності, безпорадності. Через декілька поколінь успішній і неспроможній групам пересадили клітини раку. Перша група вижила вся, друга – вся загинула [4, с. 104-105]. У цьому зв'язку важливим є і те, що серед випускників Гарвардського університету відмінники мають найбільшу тривалість життя [22, с. 206].

Факт 15. Директор однієї школи в дитинстві пережив стресову ситуацію. Справа в тому, що до восьмого класу він учився добре, а потім через нові захоплення відстав з математики. Через це на черговій контрольній роботі він неправильно виконав завдання, за що й одержав двійку, хоча іншим учням за таку саму помилку вчителька поставила трійки. Виникла образа на несправедливість, що призвела до повної відрази від предмета. Таке почуття підігрівалося реакцією вчительки, яка постійно йому дорікала: "Я вважала, що ти здатний, а ти...". Це спричинило погіршення справ з математики, і, як наслідок, неспроможність захопила хлопця настільки, що з 9-го класу цієї школи учень змушений був піти й почав працювати, продовживши навчання у вечірній школі. До математики він ставився з страхом, але вчителька вечірньої школи якось сказала: "Ти ж здатний! От тобі завдання для вищої школи. Я впевнена – впораєшся!" І учень упорався, повірив у себе і вчительці, і, як результат, – вступив до педагогічного інституту, закінчив його з відзнакою. Згодом став директором тієї самої школи, звідки довелося піти через комплекс неспроможності. У процесі педагогічної діяльності цього директора сформувалося стійке переконання в тому, що якщо ми не бажаємо "зламати" дитину в період формування її особистості, то маємо допомагати їй в розвитку, у жодному разі не позбавляючи дитину відчуття завтрашньої радості, віри у свої можливості, надії на позитивні перспективи в майбутньому [1, с. 197-198].

ВИСНОВОК 4. Один із головних життєвих пріоритетів людини – успіх – визначає її здоров'я і щастя у житті, коли успішність бодай у якісь сфері життєвої активності, радість творчості у дитинстві і підлітковому віці багато в чому визначають подальшу життєву траєкторію людини. Незмога учня виявити свої таланти перед класом може призвести до покарання поганою оцінкою й моральним осудом, що демобілізує учня, підриваючи віру у свої можливості. Як наслідок, знижується його пошукова активність. Це, своєю чергою, визначає появу нових невдач і формування замкнутого кола неспроможності й безпорадності. М. Селігман у концепції "навченої безпорадності" довів, що люди, перед якими ставилися завдання, що не мають розв'язку, виявлялися нездатними надалі виконати навіть легкі завдання.

Факт 16. У 1919 році Льюїс Терман, психолог, професор Стенфордського університету США, почав дослідження витоків високого інтелекту в групі з 1528 хлопчиків і дівчаток, яке він продовжував до своєї смерті в 1956 р. У 1990 році його спостереження над цією групою у вигляді проекту "Довголіття" продовжили інші дослідники під керівництвом Х.Фрідмана і Л. Мартіна, які через двадцять років вони видали результати спостережень над цією групою протягом їх життя, включаючи й аналіз смерті. Науковці "виявили, що багато популярних рекомендації з приводу того, як зберегти здоров'я, сумнівні або відверто невірні ... Здоров'я людей тісно пов'язане з характером, кар'єрою, манерою спілкування" [21, с. 7-8]. Виявилось, що розсудливі і

сумлінні люди – здоровіше і живуть довше: "здоров'я і довголіття в суспільстві залежить від того, наскільки сумлінні і цілеспрямовані його громадяни" [21, с. 315].

Шкодять здоров'ю:

- 1) токсини (отрути);
- 2) підвищена радіація;
- 3) інфекції та шкідливі симбіонти;
- 4) травми;
- 5) генетичні порушення.

Покращують здоров'я:

- 1) глибоке дихання;
- 2) широкий кругозір людської свідомості;
- 3) здорова соціальна атмосфера суспільства;
- 4) риси характеру як-то: розсудливість, планування, завзятість, володіння ситуацією, успіх в роботі;
- 5) наявність хороших друзів, спілкування з сумлінними, морально стійкими людьми;
- 6) стійка психіка;
- 7) іронія, гумор, радість до життя;
- 8) пошук кращого в людях;
- 9) підтримання фізичної активності тіла;
- 10) здатність до позитивного соціального спілкування; саме "Наявність широкого кола соціального спілкування, внутрішня тяга до здорової фізичної активності, прагнення приносити користь суспільству, до якого ти належиш, насолоду від успішної кар'єри, здоровий, щасливий шлюб (або коло близьких друзів) – всі ці чинники можуть зробити набагато більше, ніж просто додати роки до вашого життя. Всі разом вони наділяють ваше життя сенсом" [21, с. 307]. "Висновок один: врівноважені діти, що ростуть в стабільній соціальному середовищі, мають набагато більше шансів зберегти міцне здоров'я в зрілості і прожити довго" [21, с. 316].

ВИСНОВОК 5. Розсудливі, сумлінні, завзяті, успішні люди, які вміють планувати свій час, характеризуються більшим здоров'ям, більшою тривалістю життя, при цьому покращуються здоров'я як глибоке дихання (що свідчить про те, що в людському організмі немає м'язових зажимів, пов'язаних із стресорними станами); як широкий кругозір людської свідомості, так і здорова соціальна атмосфера суспільства, наявність хороших друзів, спілкування з сумлінними, морально стійкими людьми, іронія, гумор, радість до життя, пошук кращого в людях, підтримання фізичної активності тіла, здатність до позитивного соціального спілкування.

Факт 17. Еволюція живих істот обрала шлях удосконалювання прогностичної здатності інтелекту, що знаходить відображення в міфі про Прометея, який наділив розумом "сліпих, жалюгідних людей, що жили як мурахи в печерах", навчив їх зводити будинки, будувати кораблі, займатися ремеслами, носити одяг, лічити й писати, розрізняти пори року, приносити жертви богам і ворожити. Останнє – ворожити – означає могли передбачати події, про що говорить і саме ім'я "Прометей", яке означає "спочатку мислячий", "той, хто передбачає". Як бачимо, саме функція передбачення є стрижнем розуму як здатності розширювати актуальне поле буття людини, звільнюватися з полону "даності", "тут і тепер", навчитися відображати потенційне майбутнє в контексті актуального сьогодення, тобто бути віруючою істотою, що сприймає "невидиме як видиме". Отут віра помежована зі знанням, адже "віра таки є здійснення очікуваного й упевненість у майбутньому (Евр. 11 : 1).

Факт 18. Тут можна навести й історію просвітління Гаутама Будди, що вступив на шлях духовного розвитку після відкриття в молодому віці істини про чотири камені спотикання людського життя – старість, хвороби, страждання й смерть, що очікують на

кожну людину у віддаленому майбутньому. Таке знання про події, які відбудуться з кожним з молодих людей через багато років, змусило Будду, який сприймав потенційне майбутнє (майбутні страждання) як актуальне сьогодення, ступити на тернистий шлях просвітління, результатом якого була свідомість світової релігії.

Факт 19. У людському суспільстві менше трьох відсотків людей досягають у багато разів більшого, ніж всі інші разом узяті. І одна з основних якостей, що відрізняє цих успішних особистостей від загальної маси людей, – наявність ясних цілей і вміння жити, плануючи своє життя. Наочно це показав експеримент, розпочатий 1953 року в Гарвардському університеті (США). До всіх випускників звернулися з питанням про те, є чи у них мета в житті, чи властиве їм прагнення досягти цю мети. Виявилося, що менше трьох відсотків студентів ставлять перед собою конкретні цілі й мають хоч якесь уявлення про те, чого вони хочуть від життя. Протягом наступних 25 років, спостерігаючи за їхніми успіхами, було виявлено, що ці випускники досягли значно більшого, ніж інші в усіх сферах життя.

Факт 20. Одним із важливих психологічних експериментів (що ілюструє можливість людини/дитини мотивувати свою життєдіяльність ідеальним/віртуальним чинником мети, яка перебуває у віддаленому майбутньому, що реалізує дію людської самосвідомості як рефлексивної сутності) – це "зефірної тест", який вперше провів Уолтер Мішель в кінці 1960-х в Колумбійському університеті, став наріжним каменем психології розвитку. Діти із стенфордського дитячого садка Bing у віці чотирьох-шести років були поміщені в кімнату, умебльованій тільки столом і стільцем. На стіл клали одним вид ласощів – на вибір дитини. Кожному учасникові було сказано, що, якщо він зможе витримати 15 хвилин, не з'ївши ласощі, він одержить ще. Потім піддослідного залишали в кімнаті наодинці з ласощами.

Наступні дослідження цих людей у дорослому віці показали зв'язок між здатністю чекати стільки, скільки необхідно для одержання інших ласощів (цього досягли від 10-15 % дітей, залежно від віку), і різними формами життєвого успіху, наприклад, більш вищими результатами випускних іспитів. А проведена професором Корнелльського університету Б. Кейсі 2011 року функціональна МРТ головного мозку 59 учасників експерименту (яким зараз за сорок) показала вищу активність прифронтальної кори головного мозку у тих учасників, які відкладали задоволення заради більшої нагороди в майбутньому. Це відкриття видається особливо важливим, оскільки дослідження останніх двох десятиліть демонструють, що прифронтальна кора відіграє критичну роль у сфері уваги й керування емоціями.

Факт 21. Зазначимо, що доросла людина також піддається випробуванням за принципом "зефірного тесту", оскільки її тимчасово спокушають численними предметами світу тотального споживання. При цьому реалізація мети пов'язана із здатністю людини орієнтуватися на соціальні норми поведінки. А. Лурія відзначав дефіцит прифронтальних зон у закоренілих рецидивістів; це, очевидно, пов'язане з тим, що в останніх слабко розвинені механізми аналітичного прогнозу й передбачення майбутнього, а це, своєю чергою, приводить до того, що такі люди, для яких майбутнє не є актуальним чинником їхньої поведінки (як це має місце також і в дикунів, і дітей), схильні до ризикованих авантур, пускаються у будь-які тяжкі, не боячись (не прогнозуючи) наслідків своїх почасти злочинних дій.

Факт 22. Мультидисциплінарне лонгитюдне дослідження здоров'я і розвитку людини було проведено в місті Данідін в Новій Зеландії (Dunedin longitudinal study), яке передбачало дослідження стан здоров'я у майже тисячі людей, що народилися в новозеландському місті Данідін в 1972 і 1973 роках. Учасники дослідження були оцінені в три роки, і потім в 5, 7, 9, 11, 13, 15, 18, 21, 26, 32 і, останній раз, в 38 років (2010-2012). Дослідженню піддавалися такі аспекти, як: серцево-судинне здоров'я і фактори ризику; легенево-дихальне здоров'я; здоров'я порожнини рота; сексуальне та репродуктивне здоров'я; психічне здоров'я; психосоціальні особливості життєдіяльності людини; інші

аспекти здоров'я, включаючи сенсорну, скелетно-м'язову, травну системи. Методика дослідження в Данідіне була перевірена в США, Великобританії, Канаді, Ізраїлі та деяких інших країнах, що дозволило отримати подібні результати [24]. Один із важливих інструментів дослідження у Данідіні був "зефірний тест", що засвідчив, що діти, які успішно пройшли його, у подальшому житті мали більші життєві досягнення, були менш вразливі до наркотичної дії алкоголю, тютюну та ін.

ВИСНОВОК 6. Із кристалізацією образу майбутнього пов'язаний наріжний механізм успішного управління, оскільки для того щоб ставити управлінські завдання, потрібно мати образ майбутнього, що, своєю чергою, неможливий без адекватної картини світу. Образ майбутнього звільняє людину від сьогодення, дозволяючи їй досягати стану само детермінації. Люди з дитинства виявляють здатність орієнтуватися на образ майбутнього – певну мету, що експериментально з'ясовується завдяки "зефірному тесту", спрямованому на виявлення здатності дітей 4-6 років до самоконтролю і самосвідомості. Цей тест засвідчив: діти з підвищеним рівнем самосвідомості / самоконтролю згодом досягають набагато більшого успіху в житті, ніж діти зі зниженим рівнем самосвідомості / самоконтролю; як показали лонгітюдні дослідження, діти зі зниженим рівнем самосвідомості в юнацькому і дорослому віці схильні до венеричних, серцево-судинних захворювань, споживання спиртного, наркоманії.

Факт 23. Реалізацію смислу як мети можна проілюструвати спостереженнями В. Франкла, який провів кілька років у концентраційному таборі. В. Франкл пише, що в'язень концтабору потрапляє у своєрідне передчасне пекло, оскільки перебуває в атмосфері "кінця невизначеності" і "невизначеності кінця", оскільки "ніхто з ув'язнених не міг знати, як довго йому доведеться там перебувати. Наскільки завидним здавалося нам становище злочинця, котрий точно знає, що йому доведеться відсидіти свої десять років, котрий завжди може підрахувати, скільки днів ще залишилося до строку його звільнення... щасливчик!" Це була одна з найважчих психологічно обставин життя в таборі [20, с. 139-142].

Звільнитися з пекельного полону невизначеності концтабору можна за допомогою механізму цілеутворення, про що свідчить життя Г. Альтшуллера, котрий кілька років провів у сталінських концтаборах. "Потрапивши в табір, Г.С. Альтшуллер швидко зорієнтувався, що, якщо працювати так, як жадали від ув'язнених наглядачі, довго не протягнеш. Незважаючи на те, що для тих, хто виходить на роботи передбачався значно більший пайок, ніж тим, хто на роботи вийти вже був не в змозі, – умови й навантаження були такі, що цього пайка ніяк не могло вистачити для відновлення сил. "Губить більша пайка!, – зрозумів Генріх Саулович і добровільно відмовився від неї, переставши виходити на роботи й перейшовши в розряд "чахликів" – помираючих людей, на яких усі махнули рукою. Таких у бараку було багато. Щодня вмирили люди. Серед "чахликів" виявилось багато представників технічної інтелігенції: фахівці з різних галузей техніки, професори й доценти технічних вузів. Усі ці люди були літнього віку, дуже ослаблені, знаходилися на стадії повільного помирання. І тоді Генріх Саулович відкрив у бараку "університет одного студента". Щодня, за певним розкладом, він слухав лекції когонебудь зі своїх товаришів по нещастя. Люди ожили. У них з'явилася мета: передати свої знання молодій людині. І люди в бараку перестали помирати!".

Самого В. Франкла, за його спогадами, врятували від смерті мрії про щасливе майбутнє: він уявляв себе у світлій аудиторії за читанням лекції студентам про психологічні особливості перебування людини в концтаборі.

Факт 24. Р. Блект зазначає вбивчий вплив безцільного життя на людину: З 1994 по 2001 рік група фахівців медичного факультету японського університету Тохоку на чолі з професором Ітіро Цудзі вела спостереження за групою з 43 тисяч фізично здорових чоловіків і жінок у віці від 40 до 79 років. В ході експерименту періодично проводилися

опитування, приблизно 59% спостережуваних заявляли, що мають "ясну мету" і ведуть насичене життя, 5% чесно зізнавалися, що цілі в житті не мають, а інші не змогли відповісти на це питання. За сім років більше трьох тисяч спостережуваних перейшли в інший світ через хвороби і в результаті самогубств. Незважаючи на розкид результатів через різні чинники, картина в цілому вийшла дуже переконливою: частка померлих серед тих, хто не мав чіткої мети в житті і уникав напруженої діяльності, була приблизно в 1,5 рази вище [3].

ВИСНОВОК 7. У книзі "Людина у пошуках смислу" В. Франкл пише про смисловий вакуум сучасної цивілізації, що є однією з найсерйозніших проблем людини й суспільства. Смысл як система цілей людського існування тут розуміється як мета, як "думка про мету", що належить майбутньому, тобто постає як потенційна категорія. Мета людини як її життєвий сенс постає чинником, що не тільки звільняє людину від полону актуальної данності ("тут і тепер"), але й надає людині волі, здатності долати перешкоди, сповнює життєвою енергією та опором негативним чинникам середовища. Як зазначає П. Таранов у книзі "Секрети поведінки людей", "примітивна швидкоплинність, вона або байдужна до наслідків, але огидна й злого норову концепція відстороненої перспективи. Коли в ім'я віддаленості нехтується найближче". відмовляючись, таким чином, "від права первородства заради сочєвичної юшки". Мета постає категорією, яка визначає смисл/сенс існування людини, коли смисл є те, заради чого реалізується поведінка людини.

Факт 25. Б. Беттельгейм, котрий кілька років провів у фашистських концтаборах, передав свій досвід у книзі "Прояснене серце". Він вивчив умови табірної середовища, де відбувається швидка деградація особистості: колективна відповідальність за провини; знищення тих, хто хоч якось виділявся з юрби, що змушувало ув'язнених зливатись із загальною масою; і, що найголовніше, – позбавлення в'язнів самостійності, коли кожний самостійний крок карався; регламентація найдрібніших деталей табірної життя. Автором книги був знайдений метод уникнення корозії особистості – створення сфери автономної поведінки, у якій можна самостійно робити вчинки й нести за них особисту відповідальність. Для цього потрібно було робити те щось незначне, що в таборі не заборонялося (але те, що робити не змушували), наприклад, чистити зуби [23].

ВИСНОВОК 8. Образ майбутнього, прагнення до реалізації мети дозволяє людині звільнитися від стресорних обставин її життя та досягти статусу самодетермінованої істоти, що характеризується свободою, особистісним самоконтролем, автономною поведінкою.

Факт 26. У книзі "Ігри, у які грають люди. Люди, які грають в ігри" Е.Берн пише, що структура дитинства є сценарієм подальшого життя людини [2, с. 192-206]. "Результати дослідження мозку показують, що людина – це єдина жива істота, що володіє волею змінювати, вправляючись і навчаючись, функції свого мозку, аж до глибокої старості. З іншого боку, результати дослідження міжособистісних зв'язків свідчать, що воля й автономія особистості не можуть розкритися в літньому віці, якщо в людини в перші роки життя не було можливості вибудувати максимально міцний зв'язок з кимсь із близьких" [12, с. 11].

ВИСНОВОК 9. Емоційно-поведінкова структура дитинства є сценарієм подальшого життя людини, який реалізується у вузлових точках (сензитивних фазах) траєкторії дитячого життя. При цьому автономно-вольова поведінка дорослої людини залежить від впевненості дитини у своєму найближчому оточенні, що досягається через встановлення міцного психоемоційного зв'язку з оточуючими дитину людьми.

ВИСНОВКИ

1. Особливості особистості педагога та його уявлення про характеристики/властивості об'єкта педагогічного впливу, як і мотивація учасників освітнього процесу щодо реалізації певних освітніх цілей можуть суттєво впливати на педагогічний процес і його результат.

2. Як внутрішня сутність людини (сукупність її природних задатків), так і зовнішні обставини (реалізовані в контексті космосоціоприродного середовища людського існування) можуть справляти на розвиток людини вирішальний вплив.

3. Існує універсальний й невідчужуваний закон відплати (справедливості), який регулює людське життя і людські стосунки у всіх сферах суспільного життя.

4. Один із головних життєвих пріоритетів людини – успіх – визначає її здоров'я і щастя у житті, коли успішність бодай у якійсь сфері життєвої активності, радість творчості у дитинстві і підлітковому віці багато в чому визначають подальшу життєву траєкторію людини. Незмога учня виявити свої таланти перед класом може призвести до покарання поганою оцінкою й моральним осудом, що демобілізує учня, підриваючи віру у свої можливості. Як наслідок, знижується його пошукова активність. Це, своєю чергою, визначає появу нових невдач і формування замкнутого кола неуспішності й безпорадності. При цьому успіх як один з істотних пріоритетів людини, як целепокладальна категорія, пов'язується з процесом ефективного досягнення людиною життєвих цілей. Люди, які ясно й чітко усвідомлюють свої життєві цілі та засоби їх досягнення досягають у житті значно більшого, ніж решта інших, хто не ставить перед собою цілей і не бачить життєвих перспектив. Люди, які не усвідомлюють свої цілі, відчувають вакуум життєвого сенсу, оскільки смисл як система цілей людського існування розуміється як мета, як "думка про мету", що є потенційною категорією, спрямованою у майбутнє. Неуспішність призводить до розвитку комплексу неповноцінності та через захисну психологічну реакцію може формувати комплекс переваги над іншими людьми, викликає агресивне ставлення людини до оточуючого світу. Неуспішність учнів часто трансформується у стійку психологічну установку, яка визначає появу нових невдач і формування замкнутого кола неуспішності й безпорадності. Деструктивна поведінка школярів пов'язана зі шкільною неуспішністю. Успішність дитини хоча б в одній зі сфер діяльності веде до формування психологічної установки на успішність і радість у житті. Успіх у навчальній діяльності веде до зміцнення самостійності, самоповаги, поліпшення взаємин з навколишніми, веде до гармонізації поведінки всіх учасників освітнього процесу. Водночас вкорінення дитини в одній формі успіху може призвести до деструктивної прив'язки до такого специфічного успіху, що може мати негативні наслідки у подальшому житті.

5. Розсудливі, сумлінні, завзяті, успішні люди, які вміють планувати свій час, характеризуються більшим здоров'ям, більшою тривалістю життя, при цьому покращуються здоров'я як глибоке дихання (що свідчить про те, що в людському організмі немає м'язових зажимів, пов'язаних із стресорними станами); як широкий кругозір людської свідомості, так і здорова соціальна атмосфера суспільства, наявність хороших друзів, спілкування з сумлінними, морально стійкими людьми, іронія, гумор, радість до життя, пошук кращого в людях, підтримання фізичної активності тіла, здатність до позитивного соціального спілкування.

6. Із кристалізацією образу майбутнього пов'язаний наріжний механізм успішного управління, оскільки для того щоб ставити управлінські завдання, потрібно мати образ майбутнього, що, своєю чергою, неможливий без адекватної картини світу. Образ майбутнього звільняє людину від сьогодення, дозволяючи їй досягати стану само детермінації. Люди з дитинства виявляють здатність орієнтуватися на образ майбутнього – певну мету, що експериментально з'ясовується завдяки "зефірному тесту", спрямованому на виявлення здатності дітей 4-6 років до самоконтролю і самосвідомості. Цей тест засвідчив: діти з підвищеним рівнем самосвідомості / самоконтролю згодом

досягають набагато більшого успіху в житті, ніж діти зі зниженим рівнем самосвідомості / самоконтролю; як показали лонгітюдні дослідження, діти зі зниженим рівнем самосвідомості в юнацькому і дорослому віці схильні до венеричних, серцево-судинних захворювань, споживання спиртного, наркоманії.

7. Аналіз сучасної соціокультурної ситуації засвідчує про смисловий вакуум сучасної цивілізації, що є однією з найсерйозніших проблем людини й суспільства. Смысл як система цілей людського існування тут розуміється як мета, як "думка про мету", що належить майбутньому, тобто постає як потенційна категорія. Мета людини як її життєвий сенс постає чинником, що не тільки звільняє людину від полону актуальної данності ("тут і тепер"), але й надає людині волі, здатності долати перешкоди, сповнює життєвою енергією та опорою негативним чинникам середовища.

8. Образ майбутнього, прагнення до реалізації мети дозволяє людині звільнитися від стресорних обставин її життя та досягти статусу самодетермінованої істоти, що характеризується свободою, особистісним самоконтролем, автономною поведінкою.

9. Емоційно-поведінкова структура дитинства є сценарієм подальшого життя людини, який реалізується у вузлових точках (сензитивних фазах) траєкторії дитячого життя. При цьому автономно-вольова поведінка дорослої людини залежить від впевненості дитини у своєму найближчому оточенні, що досягається через встановлення міцного психоемоційного зв'язку з оточуючими дитину людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как её создать: Кн. для учителя / А.С. Белкин. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Э. Берн. – М.: Изд. ЦОЦ, 1996. – 397 с.
3. Блект Р. Путешествие в поисках смысла жизни. Истории тех, кто его нашел. – М.: Астрель, Харвест, 2012. – 192 с.
4. Боссарт А.Б. Парадоксы возраста или воспитания?: Книга для учителя / А.Б.Боссарт. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.
5. Брюйн Поль Де. Подготовка кадров для управления предприятиями (Цели, программа, методы). – М.: Прогресс, 1968. – 130 с.
6. Вознюк О.В. Основні аспекти теорії успіху: до питання формування соціально зрілої і відповідальної особистості школяра / О.В.Вознюк // Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васильківської]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – С. 13-20.
7. Вознюк А. В. Педагогическая парадоксология: аксиоматический, теоретический, прикладной аспекты : монография / Вознюк А. В. – Житомир : Рута, 2016. – 622 с.
8. Вознюк А. В. Система аксиом педагогики и образования: монография / Вознюк А. В. – Житомир: Lambert Academic Publishing, 2018. – 160 с.
9. Глассер У. Школы без неудачников / Общ. ред. и предисл. В.Я. Пилиповского / У.Глассер. – М.: Прогресс, 1991. – 184 с.
10. Захаров А.И. Неврозы у детей и подростков / А.И. Захаров. – М.: Медицина, 1988. – 247 с.
11. Маслоу А. Мотивация и личность / А.Маслоу; [пер. с англ. Т.Гутмана, Н.Мухиной; послесл. Е.П.Ильина]. – СПб. [и др.]: Питер, 2007. – 351 с.
12. Патцлафф Р. Лейтмотивы вальдорфской педагогики. От трех до девяти лет / Перевод с немецкого / Р.Патцлафф, Т.Кальдер. – К.: Изд-во "НАИРИ", 2008. – 144 с.
13. Педагогическая психология: Учебное пособие / Под.ред. Л.А.Регуш, А.В.Орловой. – СПб.: Питер, 2010. – 416 с.
14. Развитие личности ребенка: Пер. с англ. /Обл.ред. А.М. Фонарева. – М.: Прогресс, 1987. – 272 с.
15. Спиваковская А. С. Профилактика детских неврозов / А. С. Спиваковская. – М.: Изд. МГУ, 1988. – 200 с.

16. Турбовской Я. С. Педагогическая аксиоматика / Я. С. Турбовской. – М. : Изд. центр ИЭТ, ФГНУ ИТИП РАО, 2013. – 84 с.
17. Тюнников Ю. С. Педагогическая мифология : учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по пед. специальностям / Тюнников Ю. С., Мазниченко М. А. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 352 с.
18. Щетинин М.П. Объять необъятное. Записки педагога / М. П. Щетинин. – М. : Педагогика, 1986. – 176 с.
19. Чудновский В.Э. Одаренность : дар или испытание / В.Э. Чудновский, В.С. Юркевич. – М. : Знание, 1990. – 80 с.
20. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
21. Фридман Х. Проект "Долголетие": Сенсационные открытия, сделанные на основе исследования, которое длилось почти 100 лет / Х.Фридман, Л.Мартин. – М.: София, 2011. – 320 с.
22. Фролькис В.В. Старение и увеличение продолжительности жизни / В.В.Фролькис. – Л.: Наука, 1988. – 239 с.
23. Bettelheim B. Die Geburt des Selbst / B. Bettelheim. – Frankfurt: Fischer, 1984. – 346 s.
24. Poulton, Richie; Moffitt, Terrie E.; Silva, Phil A. (2015). "The Dunedin Multidisciplinary Health and Development Study: overview of the first 40 years, with an eye to the future". *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 50 (5): 679–693.